

Antoni Martí Monterde

El far de Løndstrup

Assaig sobre la memòria moral
dels espais

PREMI D'ASSAIG CÀTEDRA BLASCO

P U V
Editorial
de València

Antoni Martí Monterde

El far de Løndstrup

Assaig sobre la memòria moral
dels espais

PREMI D'ASSAIG CÀTEDRA BLASCO

PUV
PUBLICATIONS
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

El far de Løndstrup
Assaig sobre la memòria moral
dels espais

Assaig 39

El far de Løndstrup
Assaig sobre la memòria moral
dels espais

Antoni Martí Monterde

Universitat de València

El far de Løndstrup guanyà l'any 2013 el III Premi d'Assaig «Càtedra Blasco», atorgat per la Càtedra de Filosofia i Ciutadania Josep Lluís Blasco de la Universitat de València, amb un jurat integrat per Vicent Alonso, Cèlia Amorós, Gustau Muñoz, Josep Maria Terricabras i Tobies Grimaltos.

Aquesta obra va obtenir un ajut a la creació literària de la Institució de les Lletres Catalanes l'any 2006.

© Antoni Martí Monterde, 2015

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2015

Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques, 13 - 46010 València

Disseny de la col·lecció i maquetació: Inmaculada Mesa
Il·lustració de la coberta: Daniel Muñoz Mendoza, *El far*
(2015)

ISBN: 978-84-370-9761-9

*L'espace entre les choses a la forme de mes paroles
La forme des paroles d'un inconnu
D'un vagabond qui dénoue la ceinture de sa gorge
Et qui prend les échos au lasso*

*Entre des arbres et des barrières,
Entre des murs et des mâchoires,
Entre ce grand oiseau tremblant
Et la colline qui l'accable,
L'espace a la forme de mes regards.*

PAUL ÉLUARD

Vivir es crear pasado.

MACEDONIO FERNÁNDEZ

Escriure és recordar, o en tot cas, inventar records.

JOAN FUSTER

Índex

EL FAR DE LØNDSTRUP

LITERATURA, PAISATGE, DESCRIPCIÓ

- I. Paisatge i silenci
- II. La desaparició de la descripció (Patrick Modiano)
- III. De la memòria involuntària a la memòria moral (Marcel Proust en Josep Pla)

LES PÀGINES DEL VIATGE

XAVIER DE MAISTRE, EXTRATERRITORIAL

UNA ESTRANYA AVENTURA. GOETHE, FLÂNEUR A ITÀLIA

EL SIGNIFICAT DE VENÈCIA

- I. Venècia i la memòria involuntària: Henri de Régnier, precursor de Marcel Proust
- II. Mirar de mirar Venècia

WALTER BENJAMIN: la biblioteca com a autobiografia

JOSEPH BRODSKY: la cambra exiliada

EN LLOC DE CONCLUSIONS, AMB JOSEPH CONRAD I W. G. SEBALD

El far de Løndstrup

El far de Løndstrup

La noció de llocs de la memòria implica una interrogació sobre l'ètica dels espais i la manera com aquesta ètica s'inscriu en els llocs per descobrir-ne la condició històrica. Un lloc històric, però, resulta més clarament distingible que un lloc de la memòria, malgrat que totes dues categories participin alhora en el mateix esforç per trobar la continuïtat de la vida humana i el seu sentit a través de les discontinuïtats de la història, que precisament desplega sentit més aviat com a successió de ruptures que com a sutura de fragments. La percepció d'aquestes ruptures es pot realitzar amb la nitidesa dels grans discursos, o amb la subtilitat dels petits relats. Tradicionalment ha estat la primera d'aquestes possibilitats la que ha articulat aquests llocs -de la memòria, de la història- en forma de discurs, sobretot en forma de domini de la realitat; i també en forma de consciència política o cultural. La nitidesa esdevenia rotunditat; i -sense que això s'hagi d'entendre com una degradació- els llocs de la memòria esdevenien només llocs històrics, gairebé monuments per ells mateixos, tal com va haver de reconèixer Pierre Nora, qui havia encunyat el terme *lieux de la mémoire*, en tancar el seu desenvolupament.¹ L'èxit d'aquella interessant proposta conceptual parla tant de la seva intel·ligència com dels seus problemes, si del que es tractava, segons Nora, era d'evitar la continuació de la historiografia tradicional, és a dir, d'un canvi de perspectiva.

La literatura és una forma de coneixement que es caracteritza, precisament, per canviar constantment la perspectiva, per desplaçar-la dels grans enunciats

descriptius i explicatius als petits relats que assenyalen els aspectes aparentment insignificants en la història, però que, sense la seva ajustada descripció, la complexitat i densitat de la història resultaria incomprendible. El domini de la literatura no implica la dominació; és un àmbit i, com a àmbit, ha de ser habitable; sobretot en silenci. Tot al contrari que la Història.

Amb aquest canvi de perspectiva, la literatura permet la descripció dels aspectes invisibles dels llocs, aquells que només a través del testimoniatge autobiogràfic, desenvolupat en forma de literatura, permeten parlar d'un únic lloc com a espai de la memòria i de la història. Cal entendre, en aquest punt, que un lloc històric es donaria allà on la cruïlla d'esdeveniments individuals i col·lectius ha deixat una traça de sentit que roman, espacialment, com a memòria, desafiant la història i establint-se com a frontera entre èpoques històriques, la qual cosa es concreta, entre d'altres formes possibles, com la necessitat que aquests llocs siguin conservats i respectats com a testimoniatge material i col·lectiu de tots els testimoniats personals que en determinen la significació. Cal, doncs, fer possible que un lloc històric pugui ser -pugui no deixar de ser-ho, mai-també, un lloc de memòria. La transformació d'un lloc en lloc de la memòria estaria determinada pel fet que, des de la perspectiva històrica, aquests llocs esdevenen una cruïlla de la relació entre passat i present, però que aquesta cruïlla exigeix una tensa i profunda reflexió sobre el que significa rememorar i relatar el passat, més enllà dels fets; no serveixen quatre consignes banals repetides de manera instrumental per a parlar-ne. El seu sentit inesgotable constitueix l'eix de l'ètica de les èpoques, entenent per ètica de les èpoques la manera com un determinat moment és reconegut a través dels imperatius categòrics que emanen dels seus esdeveniments i dels seus fets, i que

sustentaran la possibilitat d'un futur digne per a la societat, un futur que ha comprès –i comprèn– el seu passat.

Però un lloc de la memòria podria desenvolupar-se de manera inversa, i no menys necessària, a la proposada per Nora, perquè la relació entre passat i present registri aquesta ètica de les èpoques. No té per què ser un lloc històric prèviament identificable, no resulta necessàriament nítida la seva condició de fita o de cruïlla; en realitat, ni tan sols és imprescindible que representin un escenari col·lectiu on les traces dels fets hagin quedat més o menys marcades, on els esdeveniments es palesin a cada racó. És cert que poden complir aquestes condicions, però no en són requisit. Basta que un sol individu hagi viscut una transformació del sentit d'una època en un espai quotidià perquè aquest canvi d'època s'inscrigui en aquell lloc. Però, com que res no evidenciarà, en la materialitat d'aquest lloc, aquesta transformació, és el relat que se'n pugui fer el que marcarà discursivament les empremtes que faran d'aquest lloc de la memòria un lloc històric. Si bé és cert que aquesta dialèctica estalvia als llocs de la memòria el setge de la museïtzació o la monumentalització –tot i que no sempre–, d'altra banda la invisibilitat material de les empremtes en determina una desaparició discursiva que no pot ser considerada com a pèrdua, perquè no tenen una presència prèvia en el discurs, però que és irreparable en la imminència de la destrucció en l'oblit. Destruir en l'oblit significa permetre que un indret pugui desaparèixer sense que ningú se n'adoni. Hi ha una fragilitat, una feblesa dels llocs de la memòria que requereix que la seva força vingui de les paraules amb què són assenyalats i descrits. L'espai de la memòria és constituït, alhora, pel lloc i la paraula.

En aquest punt cal tenir presents les categories que sobre la transformació dels llocs en espais va plantejar Michel de Certeau: «un lloc és l'ordre (qualsevol) segons el qual els elements són distribuïts en les relacions de coexistència

(...), una configuració instantània de posicions. Implica una indicació d'estabilitat», mentre que

hi ha espai a partir del moment en què es prenen en consideració els vectors de direcció, les quantitats de velocitat i la variable del temps. L'espai és un encreuament de mobilitats. Està, d'alguna manera, animat pel conjunt de moviments que s'hi desenvolupen. Espai és l'efecte produït per les operacions que l'orienten, el circumstancien, el temporalitzen i el porten a funcionar com a unitat polivalent de programes conflictuals o de proximitats contractuals. L'espai seria al lloc el mateix que li esdevé al mot quan és dit, és a dir, quan es troba de ple en l'ambigüitat d'una realització, transformat en un terme rellevant de múltiples convencions, plantejat com l'acte d'un present (o d'un temps), i modificat per les transformacions degudes a successives proximitats. A diferència del lloc, en ell no hi ha ni la univocitat ni l'estabilitat d'allò «propi».

En suma: *l'espai és un lloc practicat*.²

La qual cosa implica, ineludiblement, que tot espai és antropològic, existencial, per més que les determinacions geomètriques vulguin insistir en la seva condició de lloc, atès que, en cada lloc «hi ha tants espais com experiències espacials diferents», tal com De Certeau recull de Merleau-Ponty.³ De fet, és la idea de relat el que li permet incidir en la condició infinita d'aquesta transformació, ja que «els relats efectuen un treball que, de manera incessant, transforma els llocs en espais o els espais en llocs. Els relats organitzen els jocs de relacions canviants, que mantenen els uns amb els altres. Aquests jocs són innombrables, dins un ventall que va de la instal·lació d'un ordre immòbil i gairebé mineral (res no es mou, tret del discurs mateix, que

com un traveling recorre la panoràmica) fins a la successivitat accelerada de les accions multiplicadores d'espais». ⁴ Certament, el concepte de joc implica una categoria de repertori que podria pensar-se finita, però la condició infinita de la narració permet pensar que aquesta aparent limitació no n'és. Més aviat remet al fet que entre tots els relats d'espai s'estableix una relació dialògica que continuarà obrint incessantment els llocs, fins i tot a partir del relat d'un ordre immòbil, que continua sent diegesi mimètica pragmàtica el significat de la qual es constitueix alhora que s'hi constata l'ordre immòbil que instaura en la realitat –però no en l'escrit. Potser caldria enquadrar aquestes reflexions de De Certeau en un gest més ampli que abasti totes les possibilitats del llenguatge. Però també totes les possibilitats de la història.

Aquesta qüestió, però, esdevé molt més complexa encara, si és possible, quan la relació amb el lloc queda travessada per la condició de l'exili; no sols pel fet que, gairebé de manera tautològica, l'exili implica una presència en un lloc determinada per l'absència imperativa d'un altre, i la relació que amb aquest darrer es manté, sinó per la dificultat per a establir, des de l'exili, les relacions amb els petits espais, dominat com és l'exili per les grans caracteritzacions de la desposseïció: la terra del transterrat o del desterrat, la pàtria de l'expatriat, la ciutat del deportat, no tenen ben bé un terme equiparable pel que fa al barri, al carrer, a la casa, a l'habitació pròpia. En canvi, hi eren, quan l'exiliat hi era i no n'era; constituïen la seva quotidianitat imperceptible que, irrescatable, esdevé difícilment enunciada. Pot ser que en aquests llocs hi hagi aspectes de la definició d'exili que esperen la seva explicació, hi ha maneres de considerar-los com a llocs de la memòria i, per tant, que puguin també sumar-s'hi, sense monumentalitats ni solemnitats, incommemorables perquè

el seu temps pertany a un calendari que fa tard als llocs de la història.

El cas més punyent de lloc històric esdevingut lloc de la memòria serien els camps de concentració i extermini del nazisme. Generalment, aquestes consideracions no solen realitzar-se sinó en aquest cas concret de testimoniatge. Ara bé: no serà objectiu d'aquest llibre acarar l'esgarrifosa especificitat de la relació entre memòria, història i espai que Auschwitz –un nom que conté tots els altres– implica; no és una qüestió que es pugui cobrir amb un capítol d'un llibre d'abast més general; la seva exigència és de tal magnitud que ara no podria ser ni imaginada per aquestes pàgines. Però val a dir que sense la reflexió sobre la qüestió que han desenvolupat la filosofia i la literatura en el darrer mig segle llarg, moltes de les categories que s'articularen en aquest llibre haurien resultat inconcebibles. Igualment, caldria esperar que aquestes pàgines l'hi retornessin, a aquella necessitat de pensar Auschwitz, algunes reflexions que només poden fer-se a partir d'indrets menors en la dialèctica històrica; és a dir, ampliant les reflexions benjaminianes sobre la història dels sense nom –«és més difícil honorar la memòria dels sense nom que la dels famosos, dels cèlebres, sense exceptuar poetes i pensadors. A la memòria dels sense nom està consagrada la construcció històrica»–, ⁵ el que esperen aquestes pàgines és traçar una legibilitat per a indrets històricament imperceptibles, però que, observats des de la idea literària de la memòria, encara no han acabat de dir-nos tot el que ens han de dir perquè ni tan sols han pogut començar a fer-ho, o potser ho han fet d'una manera que no encaixa en l'articulació discursiva convencional.

Per això caldrà interrogar, fins i tot, llocs molt coneguts, ciutats senceres que tothom coneix *perfectament*, per endinsar-se en el seu palimpsest, tot entenent, com ho fa Michel de Certeau, que tot lloc és un lloc estratificat, que «el

lloc és un palimpsest. L'anàlisi erudita no en coneix més que el darrer text, que no és efecte sinó de les seves decisions epistemològiques, dels seus criteris i dels seus objectius». ⁶ Claudio Magris, que parlaria més aviat de sediments, com en els rius, incorpora el viatge a aquesta reflexió: si «El viatge en l'espai és alhora un viatge en el temps i contra el temps», «un lloc també és temps condensat, temps múltiple. No és únicament el seu present, sinó també el laberint de temps i èpoques diverses que s'entrellacen en un paisatge i el constitueixen»; en això, segons l'escriptor de Trieste, l'individu no és diferent. I la figura de l'escriptor seria la que consideraria que «el viatge-escriptura és una arqueología del paisatge». ⁷ Del paisatge i d'un mateix.

Caldria, doncs, tornar als llocs potser sense voler per trobar una memòria que no sabem que tenen, que no sabem que tenim; i no fóra bo que aquest retorn fos simplement propiciat per una mera renovació urbanística o una melangiosa enyorança no pas d'un temps anterior sinó d'edats prèvies de falsos malencònics. Ni per cap renovació, en realitat. Caldria assumir que, a tot arreu, hi ha el que l'antropòleg de Chambéry anomena «llocs opacs»:

Sota l'escriptura fabricant i universal de la tecnologia romanen els llocs opacs i tossuts. Les revolucions de la història, les mutacions econòmiques, les barreges demogràfiques hi són estratificades i hi romanen, entaforats en els costums, els rituals i les pràctiques espacials. Els discursos llegibles que els articulaven no fa gaire han desaparegut, o no han deixat en el llenguatge més que alguns fragments. Aquest lloc, en la seva superfície, sembla un *collage*. En realitat, es tracta d'una ubiqüitat en la densitat. Un amuntegament de capes heterogènies. Cadascuna, com la pàgina d'un llibre deteriorat, reenvia a una manera diferent d'unitat

territorial, de repartiment socioeconòmic, de conflictes polítics i de simbolització identificatòria.⁸

La literatura seria una manera de relacionar-se amb la densitat, amb l'opacitat dels llocs, en un esforç que també seria relacionable als no llocs o als contraespais o heteroespais, en l'accepció foucaultiana,⁹ en tant que espais oberts i tancats alhora, com un espai que pot contenir-ne d'altres, que pot implicar-ne d'altres fins i tot més enllà de les seves contradiccions, temporals i tot.

Si, com escriu Reyes Mate, «memòria significa considerar el passat declarat insignificant com a part fonamental de la realitat»,¹⁰ si tenim present que per a Benjamin «la memòria s'assembla als raigs ultravioleta capaços de detectar aspectes mai no vistos de la realitat»,¹¹ la literatura, i especialment en la seva textura autobiogràfica o assagística, pot ser concebuda com va ser escrita: per aconseguir que aquesta visibilitat esdevingui legibilitat, que la seva relació amb els llocs els faci significar incessantment.

En aquest punt la definició d'ètica dels espais no es pot aïllar de la concepció de la mirada moral, o de la memòria moral, i fa necessari afegir algun element determinant, que per a Josep Pla és la por, com per a Walter Benjamin seria l'instant de perill, que posa en moviment el sentit, o que entén el sentit com a moviment:

La por es troba, em sembla a mi, a la base del mecanisme de la memòria. La memòria sembla especialment destinada a mantenir viva la por -els moments de por que el cos es resisteix a digerir i a eliminar. El que fa donar el tomb a l'organisme humà, el que el fa passar de l'adolescència a la cristal·lització definitiva, són aquests moments de pànic que no

s'esborren mai més. És una força que imprimeix caràcter. Implica l'aparició en l'organisme d'un element que manté el record despert –i en tensió angoixant i permanent. De jove se sol tenir poca memòria –llevat de la sexual, dispersa i intercanviable– encara que de vegades hi hagi un nen que pugui repetir una pàgina d'un llibre o tocar el piano admirablement. La memòria moral –l'única que importa– neix en un determinat moment de desenvolupament de l'organisme. La por de perdre el que hom té o de no arribar a tenir el que hom pretén és el que fereix, el que emmotlla la vida. La por neix de la injustícia biològica, és a dir, de la possible o real conculcació de la noció de justícia que tot organisme, pel fet de viure, posseeix.[12](#)

L'espai es relaciona amb la memòria moral com a esdeveniment, sorgeix de la sensació ineludible d'estar a punt de perdre el que estem veient, la manera com ho veiem, que participa també de l'excepcionalitat i el desbordament, però que sobretot es relaciona amb la desaparició.

La memòria determina la forma dels espais; especialment en l'espai canviant per definició, la ciutat, la memòria exerceix un paper de resistència a la transformació com a forma de destrucció, més que d'oblit, del passat. Més enllà de la commemoració, que converteix un indret en un emblema, resulta interessant en aquest punt la història invisible, imperceptible dels llocs, però que permet que continuïn existint. A París hi ha un exemple molt clar que pot ajudar a comprendre aquesta idea: el Chemin de Fer de Petite Ceinture. Es tracta d'un antic ferrocarril de circumval·lació que fa la volta sencera a la capital de

França, una mica més endins de l'actual Boulevard Périphérique, enllaçant tots els barris dels afores. Quan es va inaugurar en el segle XIX, i fins als anys trenta del XX, era un mitjà de transport molt popular, no sols pel seu recorregut circular, sinó perquè posava en relació les línies de les grans estacions centrals entre si. La irrupció del metro, no sols amb un tipus de servei més urbà sinó també amb pressions polítiques de les companyies a les autoritats, va fer que el Chemin de Fer de Petite Ceinture s'enfonsés. Tot i que algun tram va ser recuperat per l'actual servei del RER, i algun altre s'ha convertit en jardí improvisat –la Petite Ceinture és una mena de jardí secret de París, un bosc lineal amb una llum d'aquari filtrada pels arbres que, a banda i banda, han crescut fins a aixecar un túnel de silenci–, la infraestructura ferroviària continua existint, com un Ring vienès però ruïnós, testimoniatge d'un segle abandonat i d'un segle d'abandonament. De la mateixa manera que Viena va construir el Ring i hi va quedar empresonada a dins, París va abandonadar-se a si mateixa dins d'un anell de ferro fet malbé, que podria ajudar a explicar per què la capital de França travessa, a hores d'ara, un dels seus moments més difícils. Tanmateix, qualsevol humil fragment de balast de la Petite Ceinture conté tanta història de París, i fins i tot de França i d'Europa, com les pedres de marbre del monument més altiu: aquesta infraestructura ferroviària va ser clau, per exemple, per a l'entrada dels nazis a París, el 1940.

Tot i ser territori propietat de la SNCF, la ciutat de París ha anat erosionant els seus contorns, enderrocant estacions i tallers, desferrant enllaços amb les altres línies i platges de vies senceres que ara només poden endevinar-se, deixant que es perdessin les andanes, ocultant-ne el traçat sobre el qual s'han construït edificis sencers, deixant només l'espai indispensable als fonaments perquè passin, encaixonades, les vies. En certs llocs, costa de retrobar-les; en d'altres, és impossible, però hi són. Com a rescabament, algunes de

les antigues estacions s'han reconvertit en Cafès, especialment al voltant de la línia d'Auteil, darrer tram que va estar en funcionament fins als anys vuitanta, i que en realitat no formava part de la Petite Ceinture, sinó que discorria, en paral·lel, per una part del mateix traçat. En una d'aquestes sales d'espera que són els cafès vaig escriure la primera versió d'aquestes notes.

Però hi ha un indret concret d'aquest ferrocarril abandonat que, malgrat haver estat assetjat per pressió urbanística, ha ofert una estranya resistència: el pont de l'antiga estació de Ménilmontant, ara desapareguda. Aquest pont unia les andanes d'aquesta estació, situada entre dos llargs túnels, al pas en trinxera del tren per aquesta part del barri de Belleville, al nord-est de la ciutat. D'aquella estació ja no queda res: ni les andanes, ni l'edifici d'accés; tot s'ha fet fonedís, tret de les vies mig cobertes d'herbei, una escala d'accés des d'una avinguda superior entaforada per les bardisses –i poca cosa més. I el pont: un pont humil, amb uns graons de pedra i ciment en escorç i baranes de ferro, que utilitza ben poca gent per anar d'una banda a l'altra de la via per l'entortolligada Rue de la Mare. Després d'haver recorregut a peu aquest traçat ferroviari diverses vegades en tota la seva extensió, en alguns moments posant en perill la meua integritat física i contravenint algunes severes interdiccions, puc afirmar que és l'únic pont d'aquestes característiques que no ha estat enderrocat. L'explicació es troba en una senzilla placa de marbre: tres noms, tres morts.

Sense aquests tres noms, segurament aquest pont ja no existiria, i aquest racó de la ciutat tindria qualsevol altra forma. L'existència de la Petite Ceinture va molt més enllà d'uns mapes que encara es veuen cartogràficament obligats a registrar el traçat d'unes vies mortes.

La literatura permet, més enllà de la transformació de llocs en espais, més enllà de la relació entre el lloc històric i el lloc de la memòria, retornar a l'indret: hi ha indret allà on la desaparició i l'oblit implícit en la transformació del lloc en espai resisteix a la desmaterialització, hi ha indret quan els llocs deixen de tenir la seva forma en l'oblit, però ja no poden recobrar la forma del que eren com a record o del que haurien estat com a record. De la mateixa manera que tot allò que en la mirada és distància és llunyania, la proximitat amb l'indret és el retorn des d'aquesta llunyania, però pertany encara a aquesta llunyania, per més propera que pugui semblar. Ara bé: en el moment que un indret es fa present i permet albirar que conté tanta memòria com avenir, ja no és possible no considerar aquest indret com una cruïlla. Tot allò que en la transformació del lloc en espai no desapareix és l'indret. Hi ha indret quan la darrera transformació d'un lloc en un espai té en compte les anteriors, totes les anteriors, i s'hi relaciona fins al punt de reconèixer que tot espai és sempre semipropi i semialien; fins i tot quan es tracta d'un no-lloc, la consciència d'aquesta definició negativa ja permetria considerar-los espais en què la buidor és una forma de presència humana que no deixa d'interrogar-nos. L'ètica dels espais és el retorn als indrets.

La resposta a aquesta interrogació és la literatura. En aquest sentit, la descripció ha de ser considerada com una peça clau de les possibilitats narratives de la memòria dels llocs. No tant per aconseguir una reconstrucció, o una restitució dels indrets, com per establir una relació de necessitat de fer-se'n càrrec, i amb aquest gest de recolliment dels llocs, recollir també la seva potència imaginativa, sense oblidar que tota descripció es relaciona tant amb l'objecte descrit com amb els llenguatges amb què ha estat considerat abans. També el llenguatge amb què els havíem oblidat.

El far de Løndstrup és un assaig sobre la relació entre l'espai i la literatura, especialment les formes autobiogràfiques de la literatura. El punt de partida d'aquest llibre, doncs, és doble: d'una banda, caldrà realitzar una profunda reflexió sobre el sentit del relat i l'assaig autobiogràfic, insistint en un aspecte que la teoria de l'autobiografia no sol considerar: la seva relació amb l'àmbit material en què aquesta escriptura es dona. Des d'aquesta consciència de l'espai, que implicarà reflexions també sobre el paisatge i el desplaçament -viatge, migració, exili; però també la figura del *flâneur*-, es mostrarà la manera com la possibilitat d'escriure un relat autobiogràfic queda transformada precisament per aquesta intensificació de la relació amb l'espai. Per tant, no es tracta d'analitzar la representació de l'espai, sinó la seva capacitat de modificar, de constituir el discurs. Això lligarà amb l'altre aspecte fonamental d'aquest assaig: la constatació del paper fonamental d'aquesta relació en els discursos crítics sobre la modernitat, tenint present que els relats autobiogràfics que més importància han donat a l'espai constitueixen un ventall heterodox dins la modernitat mateixa que permetrà mostrar algunes de les seves paradoxes menys visibles.

Si cal parlar a partir de llocs, el que dóna títol a aquest assaig i l'inspira, el far de Rubjerg, és al nord de Dinamarca, a Løndstrup, en una contrada plena de dunes i tossals sorrencs sotmesos a un vent fortíssim i constant que modifica i constitueix el paisatge, i n'altera l'orografia –si és que es pot arribar a parlar d'orografia– i la geografia.

Quan aquest far es va construir, la línia del mar raïa a un centenar de metres de distància; en l'actualitat, la línia del mar és a tocar mateix dels fonaments del far, que està pràcticament colgat sota una duna mòbil que hi ha trobat ancoratge. Primer van quedar ensorrades les cases i instal·lacions que hi havia a sota; lentament, però de manera imparable, la duna va anar ensenyorint-se de tota l'edificació i a hores d'ara només es pot veure la part superior de la torre, amb el punt de llum cegat, que ja no fa de balisa, però que roman encara visible en la seva part més alta, si més no mentre no quedi completament oculta, com a referència del passat d'un paisatge i de la derrota de l'home, que tanmateix s'hi reconeix com a història.

Arribarà un dia que, sense saber-ho prèviament, serà impossible tenir consciència que hom camina sobre un far, perquè tot serà duna. Tanmateix, aquest moviment resulta imprevisible, i potser el far serà cobert del tot, però

reapareixerà al cap d'uns anys, segurament en un estat encara més ruïnós del que ara presenta, o es pressent, mentre hom camina en la sorra, per sobre dels seus edificis colgats. Deshabitat durant dècades, en canvi haurà estat possible caminar-hi per sobre, de manera conscient o inconscient.

El plantejament inicial d'*El far de Løndstrup* compta amb la idea que algunes formes de l'escriptura autobiogràfica, i també la relació entre literatura i història, plantegen un moviment molt semblant al de la duna i el far, que en trobar un espai propici creix, es densifica, cobreix de paraules l'espai que fa possible aquesta autopercepció, tot i estar cobert al seu torn per la distància, la destrucció i l'oblit, fins al punt de convertir-lo en una cruïlla entre ficció,

autobiografia i història que permet descobrir-lo en crear-lo. L'espai pot quedar ocult, pot restar oblidat, però no desapareix, o, cas que ho faci, pot tornar a tenir una altra existència efectiva gràcies al relat que se'n fa càrrec o que, encara, l'inventa. Fins i tot, la forma que pren l'ocultació és també un espai; en aquest cas, caminable. Quan el lloc reapareix, ho fa amb una doble transformació: el pas del temps i pes de les paraules estraïen unes formes que encara són seves, però desplaçades. Ara bé: res no fa pensar que aquest desplaçament estigui destinat a la permanència. No és un desplaçament que es produeixi, sinó que compareix, ofert, a l'instant en què el relat pugui aprehendre'l. Si no hi ha cap relat que ho faci, pot perdre's de manera definitiva.

Les pàgines que segueixen miren de donar compte d'aquest desplaçament, i d'aquesta manera, de la seva empremta: un grapat de paraules que s'han quedat ancorades en alguns llocs.

-
1. Pierre Nora, *Les lieux de la mémoire*, París, Gallimard, 1984-1992. El mateix Nora va revisar els plantejaments inicials de la seva obra, la seva generalització –és a dir, la seva instrumentalització al servei de l'època de la commemoració– en el capítol final del darrer volum. Al cap de poc, Paul Ricoeur en realitzaria una aguda crítica a *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*, París, Seuil, 2002. Cal remarcar també la revisió conceptual de les categories de Nora, i la seva articulació amb la nostra història, realitzada per Ulrich Winter i Joan Ramon Resina en la introducció a *Casa encantada. Lugares de la memoria en la España constitucional*, Frankfurt-Madrid, Vervuert-Iberoamericana, 2005. Posteriorment i de manera més

propositiva, el mateix Nora ha reprès aquestes qüestions, en «Les “Lieux de la mémoire”, ou Comment ils m’ont échapé», article publicat en 2008 a *L’Histoire*, 331 i recollit en un llibre de balanç d’aquella proposta: *Présent, nation, mémoire*, París, Gallimard, 2011 (especialment pp. 373-418), que es tanca amb una resposta a Ricoeur.

2. Michel de Certeau, «Récits d’espace», *L’Invention du quotidien, I*, París, Gallimard (Folio), 1990, pp. 172-173.

3. *Ibidem*, p. 174.

4. *Ibidem*, p. 174. Posteriorment, Marc Augè ha fet un gran desenvolupament de les possibilitats obertes per Certeau en *Nonlieux: introduction à une anthropologie de la surmodernité*, París, Seuil, 1992, i ha insistit en la tendència al no-lloc de l’espai públic precisament per la resistència a l’assimilació discursiva i la saturació de la seva buidor.

5. Walter Benjamin, «Materiales preparatorios del escrito “Sobre el concepto de historia”», rec. en apèndix en Reyes Mate, *Medianoche en la historia*, Madrid, Trotta, 2006; Benjamin-Archiv, Ms 447 i 1094.

6. Michel de Certeau, «Indéterminées», *L’Invention du quotidien, I*, 1990, p. 295.

7. Claudio Magris, «Prefaci», *El viatjar infinit*, trad. cat. d’Anna Casassas, Barcelona, 1984, 2008, p. 19.

8. Michel de Certeau, «Indéterminées», *ibidem*.

9. Michel Foucault, *Le corps utopique. Les hétérotopies*, París, Éditions Lignes, 2009. La conferència «Des espaces autres», inici d’aquesta reflexió per part de Foucault, va ser pronunciada al Cercle d’études architecturales de París el 14 de març de 1967 (redactada a Tunis però inèdita fins a 1984), publicada per primer cop a *Architecture, Mouvement, Continuité*, 5, octubre 1984, pp. 46-49.

- [10.](#) Reyes Mate, *Medianoche en la historia*, p. 119.
- [11.](#) Walter Benjamin, *Dirección única*, trad. cast. de Juan. J. del Solar, Madrid, Alfaguara, 2002, p. 42.
- [12.](#) Josep Pla, *El quadern gris*, Barcelona, Destino, 1966, pp. 365-366.

Literatura, paisatge, descripció

*L'esperit té els seus paisatges, la contemplació
dels quals només li és donada durant un temps.*

MARCEL PROUST

Un matí va aparèixer a la premsa una nota que informava sobre un simposi sobre el paisatge que s'estava realitzant a Olot; la columna periodística no dubtava a considerar que es desenvolupava en el marc més adient per a tals reflexions, entre fagedes, prats i volcans. Immediatament s'establia en la ment del lector la imatge d'uns peripatètics ponents departint mentre passejaven, empesos de manera indefugible a comentar allò que els envoltava; es tractava d'una imatge que el text del diari considerava absolutament imprescindible, però que, tanmateix, no deixava de ser inquietant. Llavors vaig sortir de casa i em vaig encaminar cap a l'estació del ferrocarril que va de Girona a Olot, decidit a anar a la capital de la Garrotxa per tal d'enfrontar-me al mateix paisatge que, intuïa, havia sotragat aquell periodista i aquells ponents; em volia perdre entre muntanyes i volcans per a retrobar l'origen d'aquesta imatge que obligava a meditar tan profundament. Caminant, vaig arribar a l'estació: no vaig descobrir, insospitadament, un edifici de dimensions fora d'ús, monumental, ni l'andana era coberta com en un singular hivernacle, sinó un petit edifici de parets vermelloses, finestres emmarcades en pedra, no gaire grans, amb unes teulades caminables com sales d'espera; però no vaig trobar al seu costat les andanes, ni les vies, ni el balast i les travesses, ni cap altra infraestructura que no fos l'edifici mateix, amb el seu

característic posat ferroviari, però isolat i impecable. Les portes de l'interior, per on normalment entren i surten gent i bagatges, eren tancades i no es veia ningú. Havia fet tard: no al tren, sinó a l'estació; i només faltava que aparegués un personatge que em donés un paperot, on en lletres de difícil entendre digués: «Sempre fareu tard».

Aleshores, em vaig adonar d'una doble errada.

La primera, que el ferrocarril Girona-Olot no funciona des de 1969. Desconcertat, vaig caminar encara algunes passes mirant al meu voltant; es tractava d'una mirada sense topants concrets, que ensopegava en les façanes dels edificis i els arbres del voltant sense establir cap perspectiva. De sobte, una línia blanca i blava, rotundament, va dividir tot el que veia; de fet, ho va organitzar tot fent-la possible, la perspectiva. En aquell instant, per sobre del viaducte ferroviari que travessa la ciutat, i que passa al costat de l'estació del tren d'Olot per a entrar a les andanes elevades de l'única estació de ferrocarril que encara funciona a Girona, havia irromput un *Talgo*, que amb un xiscle lent i esmorteït arribava des de França, dividia l'aire, proposava un altre horitzó que no delimitava el cel, sinó el viatge. Es va sentir, llunyana però nítida, la megafonia anunciant l'arribada del *Talgo* procedent de París-Austerlitz: *Austerlitz...* vaig mussitar, i vaig recordar un amic que m'havia explicat feia dies una anècdota semblant en un viatge a Londres, on de manera inesperada va anar a parar a l'estació de ferrocarril de Liverpool Street. Res d'aquell viatge li va resultar gaire interessant, o extraordinari, tret que va sentir-se molt estrany en aquella estació i que, de tornada, en arribar a la de Sants, també per megafonia s'anunciava l'arribada del *Talgo* provinent de París-Austerlitz; però fins que no m'ho va explicar, no va adonar-se -de fet, li vaig haver de fer veure- que l'estació de Liverpool Street era un espai importantíssim de la darrera novel·la de W. G. Sebald. Tots